

Віктар Казько

...А ці будзем мы жыць?..

Мы, навучаныя так нема, безваротна
паміраць і быць так глыбока пахаванымі?..

Так на Беларусі хаваюць Прарокаў

Ёсьць нейкая асаблівая амаль містычная наканаванасьць у тым, як адыходзяць вялікія людзі. Ёсьць адвечная вялікасьць бунту. Ёсьць велічная пакорлівасьць духу. Пэўна, менавіта гэта найбольш выразна і праяўляецца ў апошнія зямныя імгненьні ў жыцьці ўгрунтаванага чалавека. Тленнае цела замірае. Ужо ёсьць яго згода на апошні ўздых. Прагучалі і сакраментальныя словы: «Адвзіце мяне дамоў». І акрыленая душа ўжо, здаецца, там. Але хто ведае, магчыма, менавіта Т А М, на парозе вечнага забыцьця ці будучай бесьсьмяротнасьці, гэтая супакоеная душа нечакана схамянаецца і прыадчыняе сьвету прыхаваную, патаемную сутнасьць. Прарока, бунтаўніка. Першапачатковага абрынальніка асноваў сусьвету.

І ня мае ніякага значэньня; высока ці нізка лятаў у разуменьні сваіх суродзічаў і сучасьнікаў той, хто адыходзіць, якія пасады займаў, чым пагражаў сьвету ці ўлагоджваў яго. Для сапраўдных людзей зусім іншыя табелі

аб рангах, вельмі і вельмі далёкі ад пазнаньня і вымярэння рэаліямі бягучай мітусьлівай паўсядзённасьці. Хаця той жа побытавай мітрэнгі і ім хапае. Толькі яна ўсё ж на галаву вышэй і сьвяцей.

Дабівала свой век, спальвала апошнія дзянькі звычайная жанчына, заводская работніца. І тыя дзянькі яе, па ўсім, ужо закончыліся, павінны былі закончыцца, вычэрпацца. А яна ўсё цягнула і цягнула гадзіну за гадзінай, ноч за ноччу. Да запаветнага чарговага атрымання пенсіі. Дастаялася яна каля паштовага акенца. Узяла грошы, адпушчэньне: сыну — гальштук, унучцы — шакаладку, астатняе — мужу на свае ж хаўтуры. Каб памяць у яго засталася, каб ня ўводзіць ў разарэньне сям'ю. Акуратна так, стосікам паклала пасярод стала, датэпаўшы да хаты. Легла ў ложак, склала рукі і адразу ж адышла...

Віктар Тураў — сусьветна знаны кінарэжысёр. Стваральнік, як сёньня гавораць, знакавай і брэндавай карціны «Усе мы родам з дзяцінства». Аўтар кінаэпапеі па раманах Івана Мележа. Чалавек, які ўвайшоў у гісторыю сусьветнага кіно, у сотню лепшых рэжысёраў стагоддзя па рашэньні ЮНЕСКА кінафільмам «Праз могількі». Сьмерць трымала яго ў аблозе, ганялася за ім каля пяці гадоў. А яму ўсё было некалі і некалі паміраць. А яна не адступалася. І як жа здзекліва ён адпомсціў ёй — чыста па-чалавечы, — калі яна, здавалася, ужо дастала яго. Якой цаной, пра тое ведама толькі яму, але Тураў здолеў адтэрмінаваць яе ўрачыстасьць.

Ужо незваротна асуджаны, ужо амаль пахаваны роднымі і сябрамі, прыкаваны да ложка ў бальніцы, ён загадаў сабе смокінг, аб якім марыў яшчэ ў студэнцтве. Вельмі ж арыстакратычна выглядалі ў смокінгах выкладчыкі і прафесары — ягоня настаўнікі. Гледзячы на іх, і ён сказаў сабе: дамагуся і сабе смокінга. І дамогся, вядома. Але так і ня выбраў часу набыць. Дацягнуў да шасьцідзясятага дня свайго нараджэньня і ў новенькім смокінгу адзначыў яго з бляскам і артыстызмам сапраўды вялікага рэжысёра. З усімі развітаўся. Дараваў сябрам і сваякам, блаславіў ворагаў і зайздроснікаў. І з усмешкай сышоў з юбілейнага і зямнога Алімпу, непрыкметна суправаджаемы медсястрой, якая час ад часу падтрымлівала яго абязбольваючымі ўколамі — пакуль доўжыліся славянскае баляваньне і трызна. Адсьвяткаваў, зрэжысаваў апошняе ў жыцьці кіно — і ў агонію, на бальнічны ложак. А недзе праз два-тры дні, канчаткова ўжо вызвалены ад зямной юдолі, — у вечнасьць.

Васіль Уладзіміравіч Быкаў. Апошнія некалькі гадоў — выгнаньне, чужына. Паколькі радзіма, унукі пераможцаў, нараклі яго, франтавіка, пахаванага пры жыцьці яшчэ ў 1943 годзе ў брацкай магіле пад Кіраваградам, літаратурным паліцаем. А ўнукі пераможаных запрасілі да сябе і забясьпечылі пераможцу, салдату і генію беларускай літаратуры прыстойную старасьць. Прыстойнае жыцьцё чалавеку, які са зброяй ў руках супрацьстаяў іх бацькам і так бязьлігасна выкрываў вайну і фашызм. Парадоксы, а больш грывасы нашага часу — нацыянальны партрэт Беларусі ў міжнародным інтэр'еры выставы-распродажу культуры і годнасьці бацькаўшчыны. Але гаворка зусім не пра гэта. Якое амаль люстраное паўтарэньне лёсаў апошніх дзён жыцьця сапраўдных майстроў-творцаў Беларусі, званых, а не ўсенародна абраных, як гэта гучыць з усіх айчынных амвонаў!..

Вяртаньне ў звар'яцелую Ітаку, што зьяважыла і зьяславіла яго, лічы, у магілу, якая ўжо расчынілася перад ім. І самому. І сваімі нагамі. І воляй, і духам сваім. І больш за тое, прасьвятленьнем і ярасьцю, хоць і з

прысмакам горычы, адразу ж выбухова запаўняючы сабой, сваім словам, тугой і жалобай сумнае сучаснае і няпэўную будучыню, сабраўшы ў кулак рэшткі былой сілы, з першага ж кроку даць зразумець; ён вярнуўся зусім не для таго, каб моўчкі і ўмольна паміраць. Адразу ж выступіў з пратэстам супраць ганьбавання і знішчэння дзяржаўнага, адзінага ў краіне беларускамоўнага ліццю — а гэта значыць, супраць гвалту над ўсёй беларускай мовай. Ведаючы прысуд і не сумняваючыся — у жыцці ён быў такім жа жорсткім да сябе, як і ў творчасці — у хуткім, ня сёння-заўтра яго выкананні, дацягнуць да дня нараджэння.

І яшчэ прыхапіць тры дні. Да страшнай даты — 22-га чэрвеня. Паваротнай, знакавай даты, якая непарыўна звязана з лёсам нашага народу і самога Васіля Быкава. Убіта ў яго, як фашысцкі бот у беларускую зямлю. Ды тут у самы раз перавярнуцца ў труне ўсім Шэкспірам, ня кажучы ўжо пра гогалеўскага Вія — толькі хапіла б духу не супраціўляючыся сабе, расплошчыць вочы і паглядзець праўдзе і фантазмагорыі нашых дзён у вочы.

Адказваючы і адпавядаючы гэтай праўдзе, раней за ўсё трэба, пэўна, прызнаць, што якой бы горкай ні была незаменная страта, якая ні страшная сама па сабе сьмерць — адыход Васіля Уладзіміравіча Быкава нельга назваць сьмерцю нават у яе фізічным; абыходным разуменьні. Бо гэта паміраньне больш для блізкіх: жонкі, дзяцей, унукаў — дачыненых і далучаных да таго, як ён спаў, еў, чысьціў зубы. Для Беларусі і беларусаў — гэта нешта зусім іншае, велічнае і высокае. Асьмелюся сказаць — адухоўленае. Асьвячонае ў беларускай культуры зьяднаньнем і далучэньнем да сьвету Скарыны, Каліноўскага, Коласа з Купалам, Адамовіча. І далей, далей... Хаця б ужо таму, што ў дзень яго сьмерці Беларусь нарэшце цалкам асэнсавала, кім быў яе сын Васіль Уладзіміравіч Быкаў пры жыцці.

Сёння ён у вечнасьці. Сярод прыстойных людзей, у добрай кампаніі — сёння на гэтым сьвеце ў нас такую і блізка не сабраць (маленькая, маленькая краіна, а колькі там славурых імёнаў). У вечнасьці яшчэ і таму, што заўсёды быў у ёй і з ёй. З першага дня, калі мы пра яго пачулі і да апошняга, калі разьвіталіся. Цэльнасьць — рэдкая рыса ў характары чалавека, хаця трэба адзначыць: вельмі і вельмі ўласцівая беларускаму нацыянальнаму характару. Калі, сам сабой, характар ёсьць, калі чалавек ёсьць.

Лучнасьць, яднаньне і гармонія з вечнасьцю адчуваліся ў Быкаву, калі ён маўчаў і калі пачынаў гаварыць. Маўчаньне было арганічным, адзіным з цэльнасьцю характару. А словы, здавалася б, не заўсёды належалі яму, таму што ўражвала прастасьць, выразнасьць і логіка мысленьня, здольнасьць да дакладных і без мудрагельства фармулёвак. І таму мімаволі даводзілася стрымліваць свой язык, пагаджаючыся з уласнай коснаязыкасьцю; іншым разам шукаць ёй апраўданьні. І знаходзіць іх часам нават у нейкім кампутарнамашынным ладзе думак. Што зробіш, мы так адвыклі чуць ад гучна і безапеляцыйна гаваркіх асобаў хоць што-небудзь слушнае, асэнсаванае і разумнасьведомае. Гэта ня значыць, што ён спрэс прамаўляў нешта толькі мудрае, вечнае, важнае. Гэта быў пісьменьнік. І іншым разам ён гаварыў толькі з сабой, сабе ды яшчэ некаму, на тую хвіліну нябачнаму. Чалавек і пісьменьнік з сапраўдным пачуцьцём годнасьці, веданьня, чаго ён варты, чаго вартыя шматлікія іншыя. Таму амаль з усімі, выключаючы толькі вельмі блізкіх сяброў, ён цьвёрда, але і вельмі тактоўна трымаўся дыстанцыі. Хаця, надаралася, іншым разам і памыляўся. Але памыляўся высока — верачы і спадзеючыся. Яго ніколі

нельга было па-сяброўску паляпаць па плячы пры жыцці. А па сьмерці — тым больш. Але пра гэта крыху пазней.

Адзінота сярод людзей, сяброў, па сьведчаньні многіх, — уласьцівае сьць характару вялікага творцы і мысьляра. І Быкаў, як шмат каму здавалася, заўсёды быў на асобіцу, на адлегласьці ад іншых — «натоўпу» і «чэрні». Нават сярод сяброўскага застолья і банкетаваньня, гаворкі і абмярканьня чаго-небудзь несугучнага яму. І тады, як нехта ці нешта хуткім ценем прабягала, а мо і пралятала па ягоным твары і, пэўна, ў ягоных думках. І ён, не сыходзячы з месца, пакідаў усё і ўсіх, замыкаўся ў сабе. Іншым разам лёгка і сьветла — прыязна, а бывала, цяжка, змрочна. І заўсёды было да шчымлівасьці цікава сачыць, наглядаць за яго вяртаньнем па запатрабаваньні кампаніі: з вымушаным пакашліваньнем, часам зусім не выбачальным — тыпова быкаўскім упартым нахілам галавы, вяртаньнем аднекуль здалёку, як з іншага сьвету, вачэй. Ён быў падобны тады на самотнага і добрага старажытнага русявага Бога з дзіцячай прычоскай. Бога, што заблудзіўся на зняможанай ад журбы, жалю і суму Беларусі.

Хаця гэты Бог не цураўся нічога зямнога. Быў здольны непадступна і высока маўчаць і гаварыць на прыземленыя тэмы. Толькі ў апошнім выпадку саўдзельнага агню ад яго не было. І даводзілася толькі здзіўляцца, як гэта ў яго атрымліваецца: пазьбягаць нязначнага пустапарожняга словагаварэньня.

На такім пустым і фанабэрыста чыноўным маўленьні з ім паспрабавала гаварыць улада. Ужо з мёртвым, пад бел-чырвона-белым штандарам у труне. Нічога дзіўнага ў гэтым халопскім панібрацтве не было. Гэта была звычайная, уласьцівая ўладзе мова, таму што матчынай, мужычай, яна, улада, грэбавала, а іншай ніколі ня ведала. Такую ж мову выкарыстоўвала і пры жыцці пісьменьніка ў сваіх зносінах з мастацтвам, культурай. Але гэта ёй сыходзіла з рук, усе мы спакон веку ведаем, на каго грэх крыўдзіцца. А тут, з таго сьвету ўжо, ад памерлага пісьменьніка прагучала аглушальная на ўвесь адукаваны сьвет аплявуха. Аплявуха, якую пачулі і ўбачылі ня толькі ў Беларусі, а і ў Маскве, і ў Берліне, і ў Парыжы. Беларусь ціхмянасьцю пакладзенага ў труну сына, творцы, філосафа і прарока прадэманстравала, што не такая яна ўжо і памяркоўная, пакорлівая, здольная нават і з таго сьвету агрызнуцца, паказаць цьвёрдасьць рукі, калі справа тычыцца гонару і годнасьці. Паказаць, паставіць невуцтва і цемрашальства на вартае яго месца. Не дазволіць беспакарана паляпваць сваіх вялікіх сыноў па іх *высокім і гордым* плячы.

І лепшым сьведчаньнем гэтага было тое, што адбылося пасля гучнай аплявухі сталічнаму прыкормленаму чынавенству. Яно адразу ж завішчэла і знікла з залы, дзе адбывалася разьвітаньне з пісьменьнікам, пабегла з даносам да Гаспадара. А потым, з напрацаваным ужо ўбоствам думкі і дзеяньня, пачало нябачна і дробязна гадзіць, як бы ўмываючы рукі, але ніколькі ня дбаючы аб чысьціні адзеньня, твару і душы ні сёньня, ні ў будучыні.

Працоўная, сумленная, адукаваная і ня вельмі Беларусь выйшла на вуліцы, кінулася купляць кветкі, разьмяла ўсе ў падземных пераходах станцыяў метро паблізу плошчы Перамогі. Цяжка нават уявіць, калі айчыны маргінал, што ўжо колькі гадоў запар перабіваецца з хлеба на адна-ці паўтарапрацэнтнае малако, пасярод лета стаяў у агромістай чарзе нават па падвляля, далёка ня першай свежасьці кветкі. Каб адзначыцца так ня толькі

перад гнаным уладамі чалавекам, але і абвясціць уладам пра свае адносіны да таго, што яны твораць. Разьвітацца з Васілём Уладзіміравічам, які нібы спецыяльна для яго працягваў жыць у роднай яму хаце, ДOME літаратараў, што, як гэта ні ганебна і брыдка, адабралі ў творчага Саюзу пісьменьнікаў Беларусі.

На чатыры бясконца доўгія гадзіны рассягнулася жалобнае шэсьце кветак, пасля чаго ўваход у залу з цела пісьменьніка быў спынены. Труну з нябожчыкам на руках панеслі да плошчы Якуба Коласа. Але там раптам — вось так, раптам! — не аказалася абяцаных, заказаных загадзя аўтобусаў для тых, хто жадаў правесці Васіля Уладзіміравіча да Маскоўскіх могілак. І народ без нараканьняў і пратэстаў, моўчкі працягнуў свой жалобны крыжовы шлях пешкі... Зрэжысаваць, арганізаваць такое загадзя наўрад бы ці здолеў нават геніяльны рэжысёр: дзякуй табе, нашая моцная і сапраўды геніяльная да абсурду ўлада, толькі ты здольная на такія запамінальныя для ўсяго сьвету дзеянні. Да цябе ніхто яшчэ не дадумаўся змагацца з нябожчыкамі і дзецьмі.

Шэсьце было больш чым знакавым — перасьцярогай і папярэджаньнем. І зваротам да нябёс. І адказам нябёс. Сонца, у вочы якому з маўклівым дакорам пазіраў крыж. Людзі амаль ушчыльную прымкнулі да жалобнага катафалка з цела народнага пісьменьніка. І такім чынам нібы зьліліся з ім. Зьніталіся і сталі недасягальнымі для тых, хто пажадаў бы разьяднаць, расьсекці жывое цела беларускага знаку бяды і гора, калі баліць усім — і жывым, і мёртвым.

І зноў амаль чатыры гадзіны галоўная артэрыя сталіцы была набрынялая роздумам, жалобай і смуткам. Але ня толькі гэтым — болем, цярплівасьцю, еднасьцю. І Гневам. Гневам па-беларуску.

Сталіцай уладарылі зьняважаныя і затаптанія беларускае мастацтва, культура і літаратура. Васіль Быкаў. Народ моўчкі, поступам, сэрцам і велічнай жалобай думак сьцьвярджаў і замацоўваў гэта. Навекі ўпісваў у гісторыю, у асфальт скарынінскага праспекту, сьцвертымі падэшвамі па-жабрацку зношанага абутку — ад плошчы Перамогі да Маскоўскіх могілак... Такого Беларусь ня ведала і ня бачыла, пэўна, з пачатку дзевяностых гадоў мінулага стагоддзя, калі на вуліцы Менску выйшлі абураныя рабочыя, пралетарыят.

Зажураны ад невядомасьці і няпэўнасьці ў тэя смутныя дні горад разважаў: куды гэта падзеўся той рэвалюцыйны пралетарыят? Разьняволены ягоны крок, рашучы і цяжкі, амаль металёвай чаканкі, кавальскай заводскай коўкі твар ягоны я бачыў, знаходзячыся з пісьменьніцкай дэлегацыяй у Кітаі. Чужына і адлегласьць, здаецца, адразу ж перанеслі ўсё, што адбывалася на Беларусі, у гісторыю. А з масквічоў ніхто не даваў веры, што гэта і ёсьць рахманья і паслухмяныя, самыя адданыя Крамлю беларусы. Але больш за іх, ня зводзячы вачэй з карцінак Бі-бі-сі і Сі-эн-эн, былі ўражаныя кітайцы. Яшчэ была сьвежай і крывавіла рана плошчы Цянь-Аньмынь, з асуджэньнем расстрэлу студэнтаў на якой, дарэчы, выступіў Васіль Быкаў.

Але шэсьце ў дзень разьвітаньня з ім па прасьпекце Скарыны было і надвычай непадобным на рабочыя дэманстрацыі пачатку дзевяностых гадоў. Тут не было гучна абвешчанага пратэсту, не было пралетарскай барацьбы за палітычныя ці эканамічныя правы. Папярэджаньне, плач званоў з таго сьвету. Патрабаваньне вярнуць сваё духоўнае імя і званьне: слова, голас, праўду. Званілі званы, нехта біў у тэя званы перад лікам, тварам ня

толькі вялікага нябожчыка, перад лікам і бесстаронным фактам выміраньня народу — сьмерці штогод аднаго раёну насельніцтва краіны, па сонму нябожчыкаў і сонму яшчэ жывых. Гучаў маўклівы голас-пратэст народу, у якога ў трэцім тысячагоддзі на вачах цывілізаванага сьвету бессаромна і нахабна адабралі матчыну мову, вырвалі язык. Увасабленьнем жа барацьбы і барацьбіта з гэтым гвалтам усё сваё жыцьцё зьяўляўся Васіль Быкаў — апостал сваёй сумнай апаганенай Бацькаўшчыны.

І як ні крыўдна прызнаваць, у гэтых адносінах пахаваньне Васіля Уладзіміравіча было сімвалічным — працягам таго, што адбывалася ў краіне. І ў час грамадзянскай паніхіды ў Доме літаратара, і ў час жалобнага шэсьця, і ў самыя апошнія разьвіталыя хвіліны на маскоўскіх могілках — улада-рылі зьняменьне, поўная і дзіўная, што мае тлумачэньне, цішыня і безгалосьсе. Ні адзін голас ні з залы, ад труны, ні на могілках, ад магілы, не дасягаў сьляху народу, нібы зноў жа, выпрабавуючы яго на адвечнае цярдзеньне і маўклівую скруху і згоду з заветнай бязглуздасьцю ўсяго, што з ім вычвараюць.

Адзін толькі раз каля помніка Якубу Коласу, калі раптоўна зьніклі ўсе ўжо гатовыя прыняць людзей аўтобусы, пранёсься прыбойны стогн. Крык жалобы і вялікага абурэньня, нібы сам каменны ці металёвы Колас, камандор, набыў голас і пагрозліва выбухнуў пракляцьцем некаму на небе і на зямлі — што ж гэта творыцца, людцы? — і націснулі на клаксоны кіроўцы, і зараўлі машыны. Голасна, надрыўна, але спужана кораценька. Нібы засаромеліся, і адразу ж змоўклі. І зноў цішыня і зьняменьне. Хаця гукаў, зразумела, хапала. Папісквалі аўтамабілі, дзерлі глоткі даішнікі, нехта, пацокваючы абцасамі-шпількамі па асфальце, забягаў наперад, каб сфатаграфавалі на фоне хаўтурнай працэсі. І нешта заварвалася, ускіпала ў застыглых па абочынах салонах службовых і прыватных машынаў, напоўненых людзям незразумелага прызначэньня і паходжаньня.

Але ўсё гэта неяк безадносна да вялікага таемства, прадпісанага, прадвызначанага лёсам і жыцьцём кожнаму. То там, то тут нехта штосьці казаў і нават плакаў.

Але ніхто нікога ня чуў. Стваралася ўражаньне — не хацеў чуць. Кожны захоўваў і аберагаў сваю немату. Нема тварылася паніхіда. Нема несельі Быкава па прасьпекце. Нема апускалі ў жоўты магільны жвір... Гэта з сьмяротнай, амаль ленынскай жорсткасьцю і энергіяй ахарактызаваў нікому невядомы, здаецца, чалавек, якога ў мінулым стагоддзі можна было пазначыць як патомнага рабочага арыстакрата. Ён выдзерся з натоўпу пад хвоямі, а мо і выйшаў з тых хвояў, бо чамусьці старанна атросься і, як сам сабе, мовіў:

— Няма. Няма бальшавіцкага размаху ў рабоце з працоўнымі масамі...

Народ амаль што па Пушкіну маўчаў. Народ зусім не рабскі і не рабалежны. І ніколі не баязлівы, не зважаючы нават на гэтыя блазнаватыя, заглыбленыя ва ўласную адукаванасьць саматужных з ягонага асяроддзя мысьляроў. Калі твар у твар сышоўся з болем, горам, са сьмерцю, убачыў перад сабою сапраўднае і непадробнае — чалавека і асобу — адгукнуўся, адклікнуўся. Памкнуў насустрач з усяе моцы, магутнасьцю і выразнасьцю сваёй сапраўды народнай, прыроднай сьвядомасьці духу, безагляднасьцю журботнага сэрца. Шчыры і нязломны народ, невядома па чьёй волі ператвораны ў бязмоўнага статыста на скрыжаваньні дарог Еўропы.

